

**СУ „Св. Климент Охридски”
Богословски факултет**

Р Е Ц Е Н З И Я

**на дисертационен труд за придобиване на
научна и образователна степен “доктор”**

Автор на дисертационния труд: Димитър Божидаров Богданов
*Тема на дисертацията: “МЕТАФИЗИКА НА СВЕТЛИНАТА В
АРЕОПАГИТСКИЯ КОРПУС”*

Научен ръководител: Проф. д-р Иван Христов
Рецензент: Доц. д-р Костадин Кирилов Нушев

1. Общо описание на дисертационния труд

Представеният за рецензия и публична защита дисертационен труд на Димитър Богданов обхваща обем от 329 стандартни машинописни страници, от които 310 страници съдържат основния корпус на текста, а останалите страници представят подробна библиография с извори и критични изследвания, които са в непосредствена връзка с представеното изследване. Научните изследвания по темата на дисертацията са проведени в Катедра „Систематическо богословие” при Богословския факултет на Софийския университет в рамките на докторантура по научната специалност *Християнска философия* под научното ръководство на проф. Иван Христов.

Дисертационният труд е посветен на важен и актуален проблем, който има значение както за богословската наука, и в частност за християнската философия, така и за съвременните систематични изследвания, свързани с проблематиката на Християнската етика и учението за човека, Догматическото богословие и богопознанието, нравственото подвижничество и мистическото богословие на Изток и на Запад, доколкото Ареопагитският корпус е инкорпориран в църковната доктрина и определя хода на развитие на богословската и философската мисъл през вековете. Това е така както за Византийското богословие и исихастката традиция на Православието, така и за западната схоластика и мистика през Средновековието.

2. Актуалност на научната проблематика, цел и задачи на изследването

Актуалността на изследвания проблем за метафизиката на светлината в Ареопагитския корпус от класически богословски трактати е обговорена подробно и детайлно в увода и методологичните подходи към темата на дисертационното изследване. В предметно-проблемната област на изследване е поставен централния обект на метафизиката на светлината в контекста на взаимовръзките между философията на неоплатонизма и християнското учение за Бога в православната патристична и богословска традиция на Църквата. Актуалността и навременността на докторската теза се определя и от факта, че този църковно-богословски въпрос е изключително важен и в контекста на неопатристичното обновление на Православното богословие и осмислянето на дълбочината на църковно литургичната традиция в светлината на съвременната наука. Изследването на Димитър Богданов е ситуирано в контекста на съвременната философска и богословска научна литература, която както у нас така и в международен план, е свързана с нови преводи, критични издания и рецепция на Ареопагитския корпус и плодотворни нови изследвания в посока на осмисляне на това богато културно и идейно наследство. Става дума конкретно за дълбоките религиозни основи на метафизиката на светлината в богословския християнски синтез на Ареопагитския корпус, за взаимопроникването на философската

понятийна система и духовното съдържание на Божественото откровение и за различните богословски аспекти на доктрината за Бога и йерархичния ред на творението, както и за пътя на богопознанието, съзерцанието и мистичното възхождение при общение с Бога в благодатната светлина. Дисертационният труд обговаря и разглежда систематично много от тези универсални богословски въпроси на вярата и богопознанието, богосъзерцанието и мистичното единение с Бога, които имат както важни библейски и християнски новозаветни първоизвори и първооснови, така и дълбоки философско-метафизични основания и приложно-практическо измерение и значение за църковния живот.

3. Структура и план на дисертационното изследване

В структурно и композиционно отношение дисертацията е изградена от увод, три основни глави и заключение. Това разпределение съответства на избрания предмет и обект на изследването и се съгласува с методологията на изследването. Богословско-систематичният подход към основните проблемни аспекти на темата кореспондира с предмета на изследването и представя в систематичен порядък взаимно свързаните елементи в единното цяло на философията система на Ареопагитския корпус. То определя логически и структурата на изложение и разпределение на съдържанието и последователното разглеждане на по-важните теоретични и философски въпроси за светлината и нейното място в християнската метафизика, които имат библейско-исторически извори, богословски основания, църковно-исторически и приложен характер.

В *увода* (с.7-44) на дисертационното изследване авторът аргументирано излага своето становище и оценка за актуалността на изследваната проблематика и очертава своето виждане за нейния комплексен и интердисциплинарен характер. Това мотивира и избора на специфичния богословски, философско-исторически и систематичен методологичен подход към темата. Проучването на основния комплекс от богословски аспекти се ситира в рамките на богословска и философска методология за систематичен анализ и се разполага в контекста на по-важните систематични изследвания по темата в областта на съвременното Православно богословие и история на средновековната философия. В процеса на своята работа дисертантът е очертал ясно предмета, целта, задачите и обхвата на своето изследване като се придържа стриктно към неговото научно-критично и систематично проучване, въз основата на добро познаване на изворите и релевантните критични изследвания. Като основна изследователска цел на своя дисертационен труд Димитър Богданов си поставя амбициозната задача да разкрие дълбоките идейни и духовни връзки между православната църковно-богословска традиция на богопознание, от една страна, и метафизиката на светлината като централна тема за Ареопагитското богословие в процеса на християнизирание на философския език на неоплатиническата мисловна традиция. На втори план като основна цел на представеното дисертационно изследване е поставена заявката за критично проучване и представяне на процеса на преобразяване на езика на метафизиката на неоплатонизма и богословските търсения по темата за Божествената светлина в историята на християнската философия и православното византийско богословие. С оглед на изпълнението на тези изследователски цели са формулирани и основните задачи и методологична рамка на дисертационния труд. Чрез прилагането на комплексна методологична програма за изследване е представено богатството и многообразието на философското и богословско изследване на трудните въпроси на богопознанието и присъствието на учението за светлината в богословието на Православния изток и мистическата традиция на Исихазма.

Първата глава (с.45-119) от дисертационния труд е посветена на богословско-историческо изследване на произхода и развитието на метафизиката на неоплатонизма

и основните понятия и принципи на тази мисловна традиция. В центъра на богословския анализ в тази първа част от дисертационното изследване са поставени основните философски и религиозни първоизточници, по-важните философски теории, възгледи и концепции, които имат отношение към концептуалното развитие на идеята за божествената светлина от древността до появата на християнската патристична епоха. Анализът на изследваната проблематика за метафизиката на неоплатонизма е извършен задълбочено и в широк тематичен обхват като са разгледани различни елементи от доктрината за Единното, светлината, еманацията, триединството в нтологичен и метафизичен план в концепциите на неоплатонизма и предпоставките за формиране на метафизичния модел на ранната християнска патристична традиция. Разнообразната библейска, богословска и философско-антропологична проблематика в тази първа глава от дисертацията е интерпретирана според основните насоки на църковната християнска традиция и избраната Очертаните параметри на изходната научна хипотеза за дълбоките духовни връзки на концепцията за светлината с православната християнска традиция се аргументират посредством направените изводи от критичния анализ на метафизичния език на неоплатонизма и се съгласуват логически с основната концептуална рамка и цел на изследването.

Втората глава на дисертационния труд е посветена по-специално на християнската философската и богословска концепцията за светлината. Тук в един по-систематичен порядък са разгледани въпросите за универсалните измерения на Божествената светлина и връзката между тварното и нетварното, през призмата на философията на патристичната християнска мисъл и е направен опит за по-детайлно изследване на връзката между Бог и тварното битие, божественото и човешкото, трансцендентно и иманентно в християнската философска и богословска църковна традиция. Представена е класификация на основните понятия на църковната доктрина и е разгледано значението на учението за светлината като общ теоретичен дискурс и обединяващ език в областта на философията и теологията. Задълбочава се и анализът върху източниците на доктрината за светлината – религиозните и метафизични идеи, от една страна, и философията с теорията на познанието и съзерцанието на Божествения невидим и неосезаем свят.

Третата глава от дисертационния труд е посветена на по-важните църковни аспекти на Мистическото богословие, на традициите в Православието и актуални богословски аспекти в областта на Православната църковна традиция и съвременната богословска. Тук са разгледани в систематичен порядък основните библейско-богословски, антропологични и етически аргументи за изграждане на систематичната християнска доктрина за очестването, съзерцанието и единението с Бога в Православната исихастка традиция и църковно-богословска мисъл. В тази глава откриваме и едно по-детайлно очертаване на основните и актуални проблеми и аспекти на доктрината за светлетварната божествена светлина и благодатния път на просвещението на човека, така както се интерпретират по-специално в съвременната православна богословска мисъл с оглед на съвременните предизвикателства на богопознанието, гносеологичните и онтологически проблеми на богословието и философията

В заключението към дисертационния труд са формулирани и изведени по-важните резултати от изследването и е аргументирана една от основните тези на научната разработка. Тази теза се изразява в застъпеното в дисертационната разработка твърдение и убеждение на автора, че концепцията за светлината има християнско съдържание и богооткровен произход, изразени с философски език, който е преобразен и одухотворен по творчески начин в духа на мистическото богословие и благодатния живот на Църквата. Тази теза е централна в учението за синергията между човека и

Бога по пътя на спасението, мистичния път на благодатно възхождение и единение с Бога в любовта и богатството на теологията на св. Максим Исповедник и учителите на Исихазма.

4. Научни изводи и приноси моменти на дисертационни труд

Като цяло дисертационното изследване се движи в рамките на научния и изследователски подход на Християнската философия, а анализът на основната метафизична проблематика е издържан в рамките на академичния стил и научните стандарти за богословско и критично научно изследване. Следва да се отбележи, че към проучване и критично разглеждане на основния предмет на своето дисертационно изследване кандидатът пристъпва след задълбочен и внимателен анализ на голям обем от патристични извори, критични издания и достъпна у нас специализирана богословска и философска литература по въпроса. Още в увода и в корпуса на текста на дисертационния труд е представен подробен библиографски и систематичен обзор на по-важната, и релевантна с оглед на темата на дисертацията, първична религиозна, общофилософска, богословска и друга критична литература по изследваната метафизична проблематика, както в българската наука така и в рамките на широк хоризонт на съвременната научна и хуманитарна литература в областта на християнската философия. В хода на дисертационното проучване върху основната проблематика на метафизичната концепцията за светлината е приложена оригинална методологична програма за изследователска работа, основана върху извороведски анализ на църковни паметници и авторитетни патристични свидетелства, умело боравена с тексткритичните издания на Ареопагитския корпус и познаване на съвременните преводи и интерпретации на основните понятия от областта на неоплатонизма и християнската теология. Богословската интерпретация и критичният анализ на проблематиката за светлината в метафизиката на Ареопагитиките се движи в рамките на каноничната рецепция и традиция на Църквата и систематизирането на исторически свидетелства от областта на философията и християнската етика.

В своето изследване Димитър Богданов е подхождал сериозно и задълбочено към основната проблематика на критичното вникване и проучване на езика на Ареопагитския корпус в търсене на плодотворния процес на християнизирание и преобразяване на философския език с оглед на задачата да се превърне в носител и вместилище на свръхразумните истини на вярата и Божественото откровение. Той демонстрира добросъвестно, компетентно и критично отношение към съществуващите изследвания по темата в българската богословска наука и в областта на философията. Основните изводи от дисертационното изследване се изграждат на базата на добро познаване на досегашните научни, критични и богословски изследвания по темата в областта на Православното богословие и християнската философия, които са използвани от автора критично с оглед на аргументиране на основната му теза в рамките на избрания от него изследователски подход към богословския проблем за метафизиката на светлина.

В заключение следва да се отбележат и изтъкнат приносните моменти в дисертационния труд, които са посочени и в автореферата. Безспорните приноси на дисертационната разработка могат да се групират в няколко основни направления.

1. Представен е един задълбочен и критичен богословски прочит на основните принципи на доктрината за Бога и Божие творение чрез метафизиката на светлината като свързващо звено между тварното и нетварното, принципите на универсалното единство на Бога и творението чрез причастието в божествената светлина и естествения нравствен ред на йерархията на творението, връзката между теология, космология и антропология и

рефлексията на очертания метафизичен модел върху етиката, аскетиката и мистиката в Православието и западната християнска мисъл.

2. Чрез приведените библейски, патристични и съвременни богословско-систематични аргументи се изтъква връзката на философската метафизична концепция за светлината с духовната и мистична традиция на християнството и се набелязват насоки за преодоляване на формалното тълкуване на Ареопагитския корпус въз основа на езиковите сходства с неоплатонизма единствено като християнизирани в езиково отношение неоплатонизъм.
3. Формулирани са конкретни изводи и заключения с оглед на важни и основни насоки в съвременната Православна богословска мисъл с оглед на гносеологията, онтологията, мистическото богословие и духовно и нравствено съдържание на пътя на подвижничеството и съзерцанието на Божествената светлина, които са съотносими към съвременните метафизични и философски търсения в редица хуманитарни изследвания на Ареопагитския корпус.

Авторефератът на дисертационния труд е изготвен съгласно изискванията и отразява подробно, коректно и точно основните тези, съдържанието и структурата на изследването като посочва и основните приноси на дисертацията. Налице е и необходимият брой научни публикации във връзка с темата на дисертацията, които свидетелстват за конкретни резултати и постигнати изследователски успехи в хода на работата, проведена в рамките на докторантурата. Изследването се вписва напълно в контекста на съвременните богословски и философски трудове по въпросите на християнската философия. Въз основа на посочените достойнства и конкретни резултати от изследването оценявам представения дисертационен труд като отговарящ на изискванията за докторска дисертация и убедено препоръчвам на научното жури да присъди на Димитър Богданов образователната и научна степен „доктор“.

06.04.2025 г.

Доц. д-р Костадин Нушев.....